

ΙΩΑΝΝΗΣ Π. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

(μέσα του 17ου αι.)

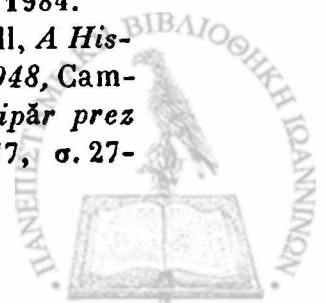
Το 1973 ο Θ. Παπαδόπουλλος, προλογίζοντας το έργο του Ζ. Τσιρπανλή, επισήμανε, νομίζω σωστά, ότι «όλόκληρος αιώνας, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1580 καὶ 1680, προβάλλει ὡς καταθλιπτικῶς ἄγνωστος ἐν τῇ κυπριακῇ ἱστορίᾳ. Ὁ χαρακτηριστὴς τῆς περιόδου ταύτης ὡς σκοτεινῆς δὲν ἔχει μόνον ἠθικὴν ἔννοιαν, ἀλλὰ καὶ κυρίως γνωσιολογικὴν»¹. Φυσικά, ἀν καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ το 1973 καὶ μέχρι σήμερα εἶδε το φῶς τῆς δημοσιότητος ποικιλόμορφο ἀρχεῖο υλικὸ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Κύπρου κατὰ τὸν 17ο αἰ.², ὡς τὴν ἱστορικὴ σύνθεση τῆς ἐποχῆς (οικονομική, κοινωνική καὶ πολιτική) ὑπάρχει πολὺς ἀκόμη δρόμος. Ὁ 17ος αἰ. εἶναι πολὺ σημαντικὸς γιὰ τὴν κυπριακὴ ἱστορία, διότι σ'αυτὴ τῇ χρονικῇ περιόδῳ πρέπει νὰ ἀνατρέξουμε καὶ νὰ ἀναζητήσουμε φαινόμενα καὶ θεσμούς, που διαμορφώθηκαν καὶ τελικὰ επικράτησαν κατὰ τοὺς 18ο καὶ 19ο αἰ.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι μετὰ ἀπὸ τὴν κατάκτησίν της ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ αυτοκρατορία ἡ Κύπρος, ὡς ξεχωριστὸ beylerbeylik³, ἐνσωματώθηκε στο οικονομικὸ σύστημα καὶ στὴ διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ οργάνωση τῆς αυτοκρατορίας. Οἱ ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κατάκτηση ἀρκετὰ γρήγορα προκάλεσαν τὴν ἀντίδραση τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ. Με συνεχεῖς καὶ ἐπίμονες ἀποπειρὲς προσπαθοῦσε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ, ἀναμένοντας καὶ προκαλώντας τὴ βοήθεια ἐυρωπαϊκῶν κρατῶν. Στήριξε τὰ σχέδια καὶ τὶς ἐλ-

1. Βλ. στο ἔργο τοῦ Ζαχ. Ν. Τσιρπανλή, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ Βατικανοῦ*, Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, Πηγαὶ καὶ Μελέται τῆς Κυπριακῆς Ἱστορίας IV, Λευκωσία 1973, σ. iii.

2. Βλ. π.χ. Ἰωάννου Κ. Χασιώτη, *Ἰσπανικὰ ἔγγραφα τῆς κυπριακῆς ἱστορίας (1571-1680)* (1571-1680), Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, Πηγαὶ καὶ Μελέται τῆς Κυπριακῆς Ἱστορίας III, Λευκωσία 1972. Ἰωάννη Π. Θεοχαρίδη, *Κατάλογος ὀθωμανικῶν ἐγγράφων τῆς Κύπρου ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σόφιας (1571-1878)*, Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, Πηγαὶ καὶ Μελέται τῆς Κυπριακῆς Ἱστορίας, XII, Λευκωσία 1984.

3. Γιὰ τὴν διοικητικὴν διαίρεση τοῦ beylerbeylik τῆς Κύπρου βλ. George Hill, *A History of Cyprus, vol. IV. The Ottoman Province. The British Colony 1571-1948*, Cambridge 1952, σσ. 1-31. Ioannis P. Theocharides, *Pozemlenijat režim v Kipār prez epohata na osmanskoto vladicestvo (1571-1839)*. (Disertacija), Sofija 1977, σ. 27-53.

πίδες του στις ισχυρές χριστιανικές δυνάμεις, επέλεξε δηλ. το δρόμο, που ακολουθούσαν και οι υπόλοιποι υπόδουλοι Έλληνες. Οι ενέργειες των Κυπρίων προς την κατεύθυνση αυτή άρχισαν από τις τελευταίες δεκαετίες του 16ου αι. και εντατικοποιήθηκαν τα αμέσως επόμενα χρόνια¹. Με την είσοδο του 17ου αι., το 1600, ήταν έτοιμοι να εξεγερθούν για να αποτινάξουν τον οθωμανικό ζυγό. Γι αυτό με χαρά υποδέχθηκαν τον Φραγκίσκο Ακκίδα, απεσταλμένο του δούκα της Σαβοΐας, υπογράφοντας και μια σχετική συμφωνία (*Capitulation* ή *articles des franchises*)². Το 1606, με αφορμή την επιβολή του παιδομαζώματος, 12000 Κύπριοι κατέφυγαν στα όπλα. Μετά την αποτυχία της εξέγερσης 4000 ένοπλοι διέφυγαν στα βουνά, περιμένοντας βοήθεια από τους χριστιανούς ηγεμόνες της Δύσης. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού είχε αποσταλεί στην ισπανική αυλή ο αρχηγός της εξέγερσης Πέτρος Αβεντάνιος. Μαζί του έφερε επιστολή, που υπέγραφαν εκ μέρους όλων των χριστιανών της Κύπρου ο επίσκοπος Πάφου Λεόντιος και άλλες προσωπικότητες του νησιού. Την δραστηριότητά του αυτή ο Πέτρος Αβεντάνιος συνέχισε και στα επόμενα χρόνια, υποβάλλοντας υπομνήματα προς τον Ισπανό βασιλέα Φίλιππο Γ' και διαπραγματευόμενος την απελευθέρωση της Κύπρου³. Λίγο αργότερα άλλη μια σοβαρή ένοπλη εξέγερση ξέσπασε στην Κύπρο με αρχηγό, αυτή τη φορά, τον Βίκτωρα Ζεμπετό⁴. Αν και η εξέγερση του Βίκτωρα Ζεμπετού απέτυχε, ο επαναστατικός αναβρασμός των Κυπρίων συνεχίστηκε με μυστικές επαφές τότε με τον Ισπανό βασιλέα και τότε με το δούκα της Σαβοΐας, όπως μαρτυρούν, για παράδειγμα, οι εκκλήσεις του πρώτου γνωστού δραγομάνου της Κύπρου Πέτρου Γουνέμη, του αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου κ.ά⁵.

Οι ιστορικές μαρτυρίες μας παρέχουν το δικαίωμα, χωρίς επιφυλάξεις, να ισχυριστούμε ότι από τις αρχές μέχρι τα μέσα του 17ου αι. ο ακατάπαυστος πό-

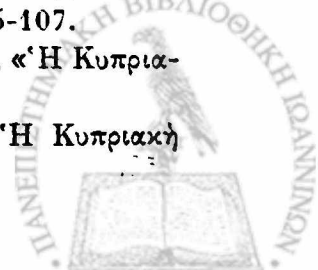
1. Λεπτομέρειες και βιβλιογραφία για τις προσπάθειες αυτές βλ. στο κεφάλαιο *Western Relations in the Seventeenth Century* στο βιβλίο του G. Hill, *A History of Cyprus*, ό.π., σ. 37-66.

2. Για τα άρθρα της συμφωνίας βλ. M.L. de Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne de la maison de Lusignan, III*, Paris 1845, Φωτοτ. επαν., Famagouste 1970, σ. 570-573.

3. Βλ. τα σχετικά έγγραφα στου Ι.Κ. Χασιώτη, *Ισπανικά έγγραφα τῆς κυπριακῆς ἱστορίας*, ό.π., σ. 47-48, 59-66, 83-98. Βλ. και τις σχετικές μελέτες, που έγιναν με βάση τα έγγραφα αυτά: Π. Στυλιανοῦ, «Ἡ ὑπὸ τὸν Πέτρον Ἀβεντάνιον κυπριακὴ ἐπανάστασις τοῦ 1606», *Κυπριακὸς Λόγος* 41-42 (1975) 337-341. Π. Στυλιανοῦ, «Ἡ κατὰ τὸ 1606 κυπριακὴ ἔκκλησις πρὸς τὸν Ἰσπανὸν βασιλέα Φίλιππον Γ' δι' ἀπελευθέρωσιν τῆς Κύπρου, ἱστορικῶς ἐξεταζομένη», *Κυπριακὸς Λόγος* 43 (1976) 3-13. Π. Π. Στυλιανοῦ, «Ἵσταται προσπάθειαι τοῦ Πέτρου Ἀβεντάνιου πρὸς τὸν Ἰσπανικὸν θρόνον δι' ἀπελευθέρωσιν τῆς Κύπρου καὶ αἱ ἐπίσημοι Ἰσπανικαὶ ἀντιδράσεις», *Κυπριακὸς Λόγος* 44-45 (1976) 105-107.

4. Για τις τελευταίες έρευνες στο θέμα αυτό βλ. Στ. Ι. Παπαδόπουλου, «Ἡ Κυπριακὴ ἐξέγερση τοῦ Βίκτωρα Ζεμπετοῦ», *Δωδώνη* 3 (1974) 337-350.

5. Βλ. τη σχετικὴ βιβλιογραφία στο ἄρθρο του Στ. Ι. Παπαδόπουλου, «Ἡ Κυπριακὴ ἐξέγερση τοῦ Βίκτωρα Ζεμπετοῦ», ό.π., σ. 339-340.

θος των Κυπρίων για ελευθερία εκφραζόταν με αδιάκοπους αγώνες, η δυναμικότητα των οποίων ποίκιλλε ανάλογα με τις συνθήκες¹. Οι έντονες εκκλήσεις, τα κινήματα και οι ένοπλες εξεγέρσεις στο πρώτο μισό του 17ου αι. οφείλονταν, ασφαλώς, στις πολύ κακές συνθήκες διαβίωσης. Αν εξαιρέσουμε τις θρησκευτικές και εθνικές διακρίσεις σε βάρος των χριστιανών της Κύπρου, διακρίσεις που δεν έπαψαν να ισχύουν σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας (1571-1878), διαπιστώνουμε πως η συσσώρευση τόσων δεινών σε ένα τόσο μικρό χρονικό διάστημα είχε σαν αποτέλεσμα την εξαθλίωση και την απόγνωση των υποδούλων. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από τρία ανέκδοτα οθωμανικά έγγραφα, στο περιεχόμενο των οποίων συνοπτικά και περιεκτικά καταγράφονται οι αιτίες της συμφοράς τους: ακρίδες, σιτοδεία και υπέρμετρη φορολογία².

Από τα παραπάνω έγγραφα πληροφορούμαστε ότι η ξηρασία, λόγω ανομβρίας και οι ακρίδες λίγο πριν από το 1648 δύο φορές προκάλεσαν μεγάλες ζημιές στην παραγωγή³ με αποτέλεσμα την υπερτίμηση των αγαθών, τη φτώχεια και το λιμό⁴. Τις ειδήσεις αυτές μπορούμε να διασταυρώσουμε και με άλλες ιστορικές πηγές. Έτσι, π.χ., σε ένα φερμάνι του 1633 αναφέρεται ότι εξαιτίας της ανομβρίας οι καλόγηροι της μονής Κύκκου άρχισαν να περιφέρουν την εικόνα της Παναγίας, δεόμενοι, φυσικά, για βροχή. Επειδή όμως εμποδίζονταν από μερικούς αξιωματούχους, υπέβαλαν αναφορά στην Κων/πολη, απ' όπου εκδόθηκε και η προαναφερόμενη σουλτανική διαταγή, με την οποία επιτρεπόταν η περιφορά της εικόνας της Παναγίας⁵. Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός, επίσης, γράφει ότι η Κύπρος δυστυχούσε από «τάς συνεχείς ανομβρίας και από τήν φθοράν τών ακρίδων» και ότι το 1640 και πάλιν παρουσιάστηκε ακρίδα, ενώ το 1641 ακολούθησε «θανατικόν»⁶. Η βαρειά φορολογία, που στα

1. Για τις διάφορες μορφές αγώνων των Κυπρίων μέχρι το 1839 βλ. I. P. Theocharides, *Pozemljeniat režim v Kirār*, ό.π., σ. 148-167 και μέχρι το τέλος της Τουρκοκρατίας G. Hill, *A History of Cyprus*, ό.π., σ. 179-268.

2. Τα έγγραφα αυτά φυλάσσονται στα αρχεία του Ανατολικού Τμήματος της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Σόφιας «Κύριλλος και Μεθόδιος» με τις αρχειακές ενδείξεις Fond 275A, arhivna edinica 797, list 1, 2, 3. (Από τώρα Fond = F., arhivna edinica = a.e. και list = 1). Το περιεχόμενο των εγγράφων έχει αναφερθεί περιληπτικά στα βιβλία του I. Π. Θεοχαρίδη, *Κατάλογος οθωμανικών εγγράφων της Κύπρου*, ό.π., έγγρ. 211, σ. 89 και *Opis na osmanski dokumenti za Kirār zapazseni v arhivite na Orientaliskija Otdel na Narodnata Biblioteka «Kiril i Metodij»*, Solija 1984, έγγρ. 29, σ. 31.

3. Οι ακρίδες ήταν μεγάλη μάστιγα για την παραγωγή σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας στην Κύπρο. Βλ. και σχετικά έγγραφα I. Π. Θεοχαρίδη, *Κατάλογος οθωμανικών εγγράφων*, ό.π., έγγρ. 855, 856, 864, 875, σσ. 267, 269, 272. Ν. Γ. Κυριαζή, «Η ακρίς έν Κύπρω», *Κυπριακά Χρονικά* 12 (1936) 181-185.

4. F. 275A, a.e. 767, l. 1, 2, 3.

5. Βλ. Π. I. Κιριμίτση, «Ο Άρχιεπίσκοπος Κύπρου Παΐσιος και ό ιδιόχειρος αύτου κώδιξ», *Κυπριακά Σπουδαί* 2 (1938) 28-29.

6. Άρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ιστορία χρονολογική τής νήσου Κύπρου*, Ένετίησιν 1788, Φωτοσ. ανατ., Έν Λευκωσία 1971, σ. 308.

μέσα του 17ου αι. αυξήθηκε δυσανάλογα με τον πληθυσμό, επιδείνωσε την κατάσταση των χριστιανών κατοίκων του νησιού. Σύμφωνα με τα οθωμανικά έγγραφα που αναφέραμε, ο κεφαλικός φόρος (cizye) αντί από 10000 hane, είχε εισπραχθεί από 15052¹. Η επιμονή αυτή της κεντρικής εξουσίας για την επιβολή υπερβολικής φορολογίας δεν ήταν άσχετη με τις αυξημένες ανάγκες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα με τον Κρητικό πόλεμο, ο οποίος στην περίοδο αυτή βρισκόταν στην αρχή του.

Το πρώτο μισό του 17ου αι. της κυπριακής ιστορίας μπορεί να χαρακτηριστεί με ένα απόσπασμα του William Lithgow, ο οποίος γύρω στο 1610 σημείωνε ότι «είναι απερίγραπτη η συμφορά του βασανισμένου πληθυσμού κάτω από την τρομοκρατία αυτών των απίστων»². Παρ' όλα αυτά οι Κύπριοι αντέδρασαν δυναμικά. Εξαντλημένοι όμως και αποδυναμωμένοι και από τις δύο αποτυχημένες αλληπάλληλες εξεγέρσεις, του Πέτρου Αβεντάνιου και του Βίκτωρα Ζεμπετού, κατέφυγαν σε άλλες λύσεις: είτε διασκορπίζονταν και κρύβονταν μέσα στο νησί, ελπίζοντας ότι θα γλύτωναν από τους φόρους και την τυραννία, περιμένοντας ταυτόχρονα κάποια ευκαιρία για να λυτρωθούν, είτε διέφευγαν στην αλλοδαπή. Εκεί συνέχιζαν τον αγώνα, αφού, συνήθως, κατατάσσονταν σε κάποιο εχθρικό προς την Οθωμανική αυτοκρατορία ευρωπαϊκό στρατό. Στο μεταξύ πολλοί ραγιάδες είχαν πεθάνει³. Η γνώμη μας είναι ότι οι περισσότεροι από αυτούς δεν πέθαναν από φυσικό θάνατο, αλλά φονεύτηκαν ή εκτελέστηκαν, όπως επιβεβαιώνεται από την επιστολή του δραγομάνου Πέτρου Γουνέμη προς τον Ισπανό βασιλέα Φίλιππο Γ'⁴.

Οι πραγματικά άθλιες συνθήκες διαβίωσης είχαν ως αποτέλεσμα τη δραστική δημογραφική μείωση⁵. Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός σημειώνει χαρακτηριστικά ότι μόλις πέρασαν πενήντα χρόνια από την κατάκτηση της Κύπρου από την Οθωμανική αυτοκρατορία «καί τὰ δοσίματα εἰς τὸν Ραγιαὺν αὐξήσαν, οἱ ἐρχόμενοι Πασάδες κατετυράννουν τὸν λαόν, καὶ οἱ Ἀγάδες μέχρι ἐκείνου τοῦ καιροῦ καὶ ἔμπροσθεν ἀπὸ τὴν Πόλιν διὰ νὰ κερδίσουν ἐπιφορτίζοντο εἰς τὸν λαόν, καὶ ἡ Νῆσος δυστυχοῦσα ἀπὸ τὰς συνεχεῖς ἀνομβρίας καὶ ἀπὸ φθορὰν τῶν Ἀκρίδων εἰς τὰ γεννήματα, ἄρχισαν νὰ φεύγουσιν οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὸν τόπον, καὶ κατ' ὀλίγον νὰ ἐρημώνεται. Πολλάκις ἔγινε πρόσκλαυσις

1. F. 275A, a.e. 797, l. 1, 2.

2. Cl. D. Cobham, *Excerpta Cypria*, Cambridge 1908, Repr., New York 1969, σ. 204.

3. F. 275A, a.e. 797, l. 1.

4. I. K. Χασιώτη, *Ἰσπανικὰ ἔγγραφα τῆς κυπριακῆς ἱστορίας*, ὁ.π., σ. 56-58.

5. Για τα δημογραφικά δεδομένα της Κύπρου από το 1571 μέχρι τα μέσα του 17ου αι. βλ. το κεφάλαιο *The Political and Ethnic Transition from the Venetian to the Turkish Regime* στο βιβλίο του Θ. Παπαδόπουλλου, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*, Cyprus Research Centre, Texts and Studies of the History of Cyprus, I, Nicosia 1965, σ. 16-36.

τῶν Ραγιάδων εἰς τὴν Πόρταν διὰ τὴν τοιαύτην ἐρήμωσιν, προβάλλοντες τὸ ἀδύνατον πῶς ὁ τόπος δὲν σηκώνει Πασάδες διὰ τὰ πολλὰ ἔξοδα, μάλιστα ἐξ αἰτίας μιᾶς μεγάλης ἀκρίβειας, ὅπου ἠκολούθησεν ἔτει. 1640., καὶ μετὰ ἓνα χρόνον ἓνα μέγα θανατικόν, ἐφθάρη ἡ Νῆσος καὶ ἐρήμωσεν. "Ὅθεν ἡ Πόρτα δίδουσα ἀκρόασιν εἰς τοιαῦτας φανεράς δυστυχίας τῆς Νήσου, ἔστειλε Μουβελλάν δηλαδὴ ἐξεταστήν, ὁ ὁποῖος ἀνερευνήσας καὶ καταγράψας κατ' ὄνομα τὸν ὄντα Ραγιάν εἰς Κύπρον, μόλις εὔρεν ὡς εἰκοσιπέντε χιλιάδας λέγουσιν, ἅμα μετὰ τῶν γερόντων καὶ παιδίων δώδεκα, ἢ δεκατεσσάρων χρονῶν»¹. Ἦδη αναφέραμε ὅτι τα hane τῆς Κύπρου γιὰ τὴν πληρωμὴ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου (ci-zye hane) το 1648 ἦταν 10000, επομένως ολόκληρος ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀνέρχονταν σε 50000 περίπου ψυχές. Ἀπὸ ἓνα ἄλλο οθωμανικὸ ἐγγράφο συμπεραίνουμε ὅτι το 1643/44 οἱ χριστιανοὶ κυμαίνονταν στα 53250 άτομα². Τα παραπάνω δεδομένα δὲν ἐρχονται σε ἀντίφαση με τις 25000 που ἀναφέρονται στὸν Κυπριανό, διότι ἐκεῖ παραλείπονται τὰ παιδιὰ κάτω τῶν «δώδεκα ἢ δεκατεσσάρων χρονῶν» καὶ οἱ γυναῖκες. Θα μπορούσαμε, ἐπίσης, νὰ υποθέσουμε ὅτι μερικές ιστορικές μαρτυρίες, οἱ ὁποῖες ἀνεβάζουν τοὺς ἱκανοὺς νὰ φέρουν ὅπλα χριστιανούς κατὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 17ου αἰ. σε 20000, 28000 ἢ καὶ 35000³ ἀναιροῦν τοὺς προηγούμενους συλλογισμούς. Τα ὅσα ὁμως συνέβησαν ἀπὸ τις ἀρχές μέχρι τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. δὲν δικαιώνουν τὴν ἀποψη αὐτή. Ἐξάλλου οἱ ἀριθμοὶ που παραθέσαμε, προφανῶς, εἶχαν διογκωθεῖ ἀπὸ τοὺς Κυπρίους γιὰ νὰ πείσουν τοὺς χριστιανούς ηγεμόνες νὰ ἀναλάβουν κάποια ἐκστρατεία υπὲρ τῆς πατρίδας τοὺς.

Οἱ ἐξισλαμισμοὶ εἶναι ἀκόμη μιὰ σημαντικὴ πληροφορία που μας παρέχουν τὰ προαναφερόμενα οθωμανικὰ ἐγγράφα. Συγκεκριμένα διαβάζουμε ὅτι μερικὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ το 1648 «ἀπὸ τοὺς φτωχοὺς ραγιάδες μερικοὶ πέθαναν, μερικοὶ διασκορπίστηκαν καὶ ἐφυγαν ἀπὸ τὸ νησί, ἐνῶ ἄλλοι ἐπέστρεψαν στὴ θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ»⁴. Οἱ ἐξισλαμισμοὶ αὐτοὶ οφείλονταν, ἀσφαλῶς, στὴ φτώχεια καὶ τὴν ἀβάστακτη οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ καταπίεση τῶν χριστιανῶν. Φαίνεται, μάλιστα, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων, τὰ ὁποῖα ἐξισλαμίστηκαν δὲν ἦταν εὐκαταφρόνητος, ἀφοῦ στὸ ἐγγράφο ἀναφέρονται μαζί με ἐκείνους που πέθαναν ἢ δραπέτευσαν ἀπὸ τὴν Κύπρο. Πιθανόν ὁ Πέτρος Ἀβεντάνιος στὸ ὑπόμνημά του ἐκ μέρους τῶν Κυπρίων πρὸς τὸν Φίλιππο Γ' νὰ υπερβάλλει γράφοντας ὅτι ὅλοι οἱ Τούρκοι τῆς Κύπρου προέρχονταν ἀπὸ ἀρνησὶθρησκούς χρι-

1. Ἀρχιμ. Κυπριανοῦ, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, ὁ.π., σ. 308.

2. Ι. Π. Θεοχαρίδη, «Ἀθησαύριστα τουρκικὰ ἐγγράφα γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς Κύπρου ἐπὶ τουρκοκρατίας», *Κυπριακὸς Λόγος* 53-54 (1977) 244.

3. Fr. Miklosich - Ios. Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana*, III, Vindobonae 1865, σ. 266. Κ. Ν. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς 1453-1821*, ἐν Ἀθήναις 1869, σσ. 190-191. Ι. Κ. Χασιώτη, *Ἱσπανικὰ ἐγγράφα τῆς κυπριακῆς ἱστορίας*, ὁ.π., σσ. 40, 74, 77, 84, 91.

4. F. 275 A, a. e. 797, l. 1.

στιανούς¹. Η άποψη, πάντως, του Αβεντάνιου ενισχύεται σε μεγάλο βαθμό και από τον N. D. Hurrell, ο οποίος επισκέφθηκε την Κύπρο το 1670. Σύμφωνα με τον Hurrell, παρά πολλοί από τους Έλληνες και τους άλλους χριστιανούς της Κύπρου «ανήμποροι να υποφέρουν περισσότερο την ωμή αυτή τυραννία επιθυμούν να γίνουν Τούρκοι, αλλά απορρίπτονται, διότι (λέγουν οι κύριοί τους) με την αποδοχή τους στη μουσουλμανική θρησκεία οι φόροι τους θα μειώνονταν τόσο πολύ»². Οι εξισλαμισμοί απασχόλησαν και τους μισιονάριους της καθολικής προπαγάνδας³. Οπωσδήποτε είναι πολύ δύσκολο με τα υπάρχοντα δεδομένα να καθορισθεί το ποσοστό των εξισλαμισμών κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Δεν διαθέτουμε στοιχεία, ακόμη, και για τον ακριβή αριθμό των παιδιών που εξισλαμίστηκαν με τη μέθοδο του παιδομαζώματος, η επιβολή του οποίου προκάλεσε την εξέγερση των Κυπρίων το 1606⁴. Η οδύνη τους περιγράφεται από τον αρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο, ο οποίος στο υπόμνημά του προς τον δούκα της Σαβοΐας, μεταξύ άλλων, σημείωνε ότι «...και άφ' ἧς έσηκώθηκε ό καπιτάνιος Βετόριος και έχάλασε κάμποσους Τούρκους, άγριώθηκαν έπάνω μας σαν τούς άγρίους λύκους, και παίρνουν τά παιδιά μας από τας ά άγκάλας μας, και δέν έχουμεν τό θάρρος μας, μόνον εις αυτό τῆς βασιλείας σου...»⁵.

Για το μέγεθος της δυστυχίας των χριστιανών της Κύπρου κατά την πρώτη πεντηκονταετία του 17ου αι. (ανομβρία, ακρίδες, σιτοδεία, φτώχεια, φυγή, εξισλαμισμοί) αποκαλυπτικό είναι και το περιεχόμενο των οθωμανικών εγγράφων, που ήδη αναφέραμε. Γι' αυτό και τα εκδίδουμε. Τα τρία αυτά οθωμανικά έγγραφα είναι αναφορές (arz) με διαστάσεις των φύλλων 205 × 289 εκ. Είναι γραμμένα στη γραφή nesih divanisi⁶. Επειδή το περιεχόμενο του εγγράφου F. 275A, a.e. 797, l. 3, που εκδόθηκε από τον καδή της Λευκωσίας Mustafa είναι το ίδιο με εκείνο του εγγράφου F. 275A, a.e. 797, l. 2, δεν το εκδίδουμε, αλλά παραθέτουμε μόνο τον πίνακα. Στη ράχη του φύλλου του εγγράφου F. 275A, a.e. 797, l. 1 υπάρχει η εξής σημείωση: «Αναφορά του defterdar της Κύπρου Hasan paşa» και του εγγράφου F. 275A, a.e. 797, l. 3 «Αναφορά του munla της Κύπρου». Το φθαρμένο, τέλος, μέρος του κειμένου του εγγράφου F. 275A, a.e. 797, l.1 αποδίδεται με αποσιωπητικά.

1. I. K. Χασιώτη, *Ίσπανικά έγγραφα τῆς κυπριακῆς ιστορίας*, ό.π., σ. 85, 86.

2. Cl. D. Cobham, *Exciprta Cypria*, ό.π., σ. 233.

3. Βλ. Ζαχ. Ν. Τσιρπανλή, *Ανέκδοτα έγγραφα εκ τών αρχείων του Βατικανού*, ό.π., σ. 123-125, 127-129.

4. Βλ. I. K. Χασιώτη, *Ίσπανικά έγγραφα τῆς κυπριακῆς ιστορίας*, ό.π., σ. 61-62.

5. Βλ. Fr. Miklosich - Ios. Müller, *Acta et Diplomata Graeca*, ό.π., σ. 269. Κ.Ν. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Έλλάς*, ό.π., σσ. 189-190.

6. Στους καταλόγους μας, που αναφέραμε στη σ. 211, σημ. 2 τα έγγραφα χαρακτηρίζονται ως ilām, διότι βάση της περιληψης ήταν το έγγραφο του καδή της Λευκωσίας Mustafa.

KEIMENA

F. 275A, a.e. 797, l. 1

در دولت مکینه عرض بنده ء کمینه بودر که اشبو بیک الّی
 سکز سنه سنه محسوب . . . / محمود اغا قوللری مجلس شرع
 شریفده و دیوان قبرسده جزیره ء مذکورده و اقع اولان
 مخروسه ء لفقوشه نک . . . / ایدوب بر بچوق سنهدن برو
 جزیه ء مزبور^۲ جمعی ایچون هزار اقدام و اهتمام ایله
 و رحمت و مشقت ایله موجود اولان اون بیک خانهدن
 نیچه رحمت . . . / جمع و تحصیل اولنوب و رعایا فقرالری
 کمی مرد و کمی جزیره ء قبرسدن پراکنده و پریشان
 اولوب و بعضلری دین اسلامه عودت ایدوب و بر قچ
 سنهدن برو بامر الله تعلی قحط و غلا و کیره خراب /
 مستولی اولوب و جوده کلان حنطه و شعیرلرین قالدردمغله
 و ینه رعایا ء مذکور^۳ جزیهیه اقتدارلری اولمدوغی اجلدن
 پراکنده و پریشان اولمشلردر و خزینه^۴ راخی اول
 اجلدن نقصان اوزره اولوب و ینه بوندن مقدم محرر
 اولان کنعان اغا تحریر ایلدکلرینده تحمللریندن زیاده
 حانه^۵ ضمّ ایدوب عدم تحمللریندن اکثری فرار ایدوب
 حالا باقی قلان رعایا ضعیف / الحال اولدقلری اجلدن
 بتمامه جمع و تحصیل بر وجهله امکان اولمیوب حقیقت

۱ محروسه ۲ مزبورده ۳ مذکورده ۴ خزینه ۵ خانه

الحالی اهل وقولردن و جمله اهالی جزیره دن تفتیش
 و تفحص ایدوب سوال ۱ ایلدم دیوان قبرسده/ینه حاضر
 اولان اعیان ولایت و سائر متکلمین بالتفاق جزیه دار مزبورک
 تقریرینه اشهاد ایدوب مشارالیه جزیه دار قوللرینک تقریرینی
 تصدیق و تحقیق ایلدکری اجلدن / وقوعی اوزره بو
 بنده لریندن عرض طلب ایدهرم دیدک لرینده حقیقت الحال لرینی
 اعلام ایلدک انجق جزیه دار مشارالیه تدریج ایله و مسامحله
 ایله جمع و تحصیل اون بش بیک / اللی ایکی خانه در ۲
 و زیاده تحصیله / بر / وجهله مجال اولمشدر و قوفم
 اوزره حقیقت الحال مقرر و محقق اولمغین علی وقوعه
 در دولت مصیره عرض اولندی / حرر فی اواخر شهر
 شوال المکرم سنه ستین و الف
 بنده ک احمد سر بوایان درکاه عالی

F. 275A, a.e. 797, 1. 2

در دولت مکینه عرض بنده ک مکینه بودر که باعث رقی رقی
 بیک اللی سکز سنه سنه محسوب اولمق اوزره جزیره ک
 قبرس ۳ کقره سی جزیه سی جمعنه مأمور اولان ابناء
 سپاهیانندن / محمود اغا زیده ک قدره دیوان قبرسده

.....

۱ سؤال ۲ خانه در ۳ قبریس ۴ زید

جمله ارباب دیوان حضور لرنده تقریر کلام ایدوب
 جزیره ء مزبوره یه کلوب مأمور اولدوغم اوزره مباشرت
 ایلدوکده / ایتام خدمته مجال اولمدوغی طاهر اولیجق
 وقوعی اوزره عرض و اعلام حال ایلوب موجبنجه امر شریف
 عالیشان وارد اولمغله امثالاً للامر مباشرت ایدوب / تحمیناً
 انجق موجود اولان اون بیک خانه دن هزار زحمت
 و مشقت ایله انجق اون بش بیک الی ایکی خانه جمع
 و تحصیل ایدوب بر بچق سنه دن متجاوز در که /
 جزیره ده ساکن اولوب و رعایا فقراسی ایکی دفعه
 محصولاتن قالدور ممغله و مراد لری اوزره رحمت ۲
 و مسامحه ۳ احو بو مرتبه تحصیل ایلدوم حقیقت
 الحالی / جمله اهالی ء جزیره دن سوال ۵ ایدوب وقوعی
 در دولت مصیره عرض اولنمق رجا ایده روم دیدوکده جمله
 اهالی ء جزیره مشارالیه جزیه دار قوللرینک / تقریرنی
 تصدیق و تحقیق ایلدو کبری اجلدن حقیقت الحال تقریری
 اوزره اولدوغی محقق و مقرر اولمغین اولکی الحادر
 علی وقوعه در دولت / مصیره عرض اولندی باقی فرمان
 در عدلیکدر تحریراً فی اواخر شه ال المکرم سنه
 ستین و الف

بنده ء حسن دفتر دار قبرس بر وجه اریه لق حالا

.....

۱ تحمیناً ۲ رخصت ۳ مسامحه ۴ انجق ۵ سؤال

Μ Ε Τ Α Φ Ρ Α Σ Η

F. 275A, a.e. 797, l. 1

Η αναφορά του ταπεινού ευχέτη προς την υψηλής περιωπής πύλη του κράτους είναι η εξής:

[Ο εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου] για το έτος 1058¹ Mahmud Aga [δήλωσε] στο ιεροδικείο και το διβάνι² της Κύπρου...:

«Για την εισπραξη του παραπάνω φόρου εδώ και ενάμιση χρόνο με χίλιες προσπάθειες, φροντίδες και κόπους, από τις υπάρχουσες δέκα χιλιάδες εστίες³ ...έχουν εισπραχθεί. Από τους φτωχούς ραγιάδες μερικοί πέθαναν, μερικοί διασκορπίστηκαν και έφυγαν από την Κύπρο, ενώ άλλοι επέστρεψαν στη θρησκεία του ισλάμ. Οι προαναφερόμενοι ραγιάδες και πάλι διασκορπίστηκαν, εξαιτίας του ότι οι δυνάμεις τους δεν επαρκούσαν για τον κεφαλικό φόρο, επειδή εδώ και μερικά χρόνια, με τη θέληση του ύψιστου Αλλάχ, δεν μάζεψαν το σιτάρι και το κριθάρι που είχαν παράγει, καταδυναστευόμενοι από την ανομβρία και την υπερτίμηση και το πλήθος των ακρίδων. Γι' αυτό και το ταμείο βρέθηκε προ ελλείμματος. Όταν δε πριν λίγο καιρό ο γραφέας Kenan Aga έκανε την καταγραφή τους, πρόσθεσε περισσότερες εστίες από όσες μπορούσαν να αντέξουν και οι πλείστοι ξανά τράπηκαν σε φυγή, γιατί δεν είχαν τη δύναμη να υποφέρουν. Τώρα, λόγω του ότι οι εναπομείναντες ραγιάδες βρίσκονται σε κατάσταση φτώχειας, με κανένα τρόπο δεν μπορεί να ολοκληρωθεί η εισπραξη. Ερεύνησα, εξέτασα και απαίτησα την αλήθεια από τους αρμόδιους και όλους τους κατοίκους του νησιού».

Για την έκθεση του προαναφερθέντα εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου ζήτησα να καταθέσουν ομόφωνα και στο διβάνι της Κύπρου οι παρόντες αγιάνηδες⁴ του βιλαετίου⁵ και οι υπόλοιποι συνδιαλεγόμενοι. Αφού επικύρωσαν και επιβεβαίωσαν την έκθεση του εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου, λέγοντας ότι αξίωσε από αυτούς αναφορά σύμφωνα με τα γεγονότα, γνωστοποιήσαμε την

1. Το έτος Εγίρας 1058 αρχίζει την 27η Ιανουαρίου και τελειώνει την 17η Δεκεμβρίου 1648.

2. Divan=συμβούλιο. Το διβάνι της Κύπρου μπορεί να χαρακτηριστεί ως μικρογραφία του αυτοκρατορικού. Πρόεδρος του ήταν ο beylerbey και μέλη οι tezkereci, divan efen-disi, defterdar, defter emini, defter kethüdası, ruznameci και οι ανώτεροι αξιωματικοί του στρατού. Λεπτομέρειες βλ. Η. F. Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa, 1939, σσ. 62-63.

3. Hane=εστία, οικία, νοικοκυριό. Εδώ γίνεται λόγος για τη φορολογική μονάδα cizye hane. Μέχρι το 1691 οι χριστιανοί της Οθωμανικής αυτοκρατορίας πλήρωναν τον κεφαλικό φόρο κατά cizye hane, ενώ από το 1691 και μετά κατά evrak. Ο φόρος αυτός, που εισέπραττε το δημόσιο, από το 1856 αντικαταστάθηκε με το στρατιωτικό φόρο (bedel-i askeriye).

4. Ayan=πρόκριτοι.

5. Vilayet και eyalet=νομαρχία. Η μεγαλύτερη διοικητική περιφέρεια στην Οθωμανική αυτοκρατορία υπό τη διοίκηση του vali.

πραγματική τους κατάσταση. Ωστόσο ο προαναφερόμενος εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου, βαθμιαίως και αδιαφορώντας, εισέπραξε από 15052 εστίες και με κανένα τρόπο δεν ήταν δυνατή η εισπραξη περισσότερων. Επειδή εξετάστηκε και εξακριβώθηκε η αλήθεια, σύμφωνα με τις γνώσεις μου, με βάση τα γεγονότα υποβλήθηκε αναφορά στην έδρα της πύλης της ευδαιμονίας.

Γράφτηκε στα τέλη του τιμημένου μήνα *Sevval* το χιλιοστό και εξηκοστό έτος¹.

Ο δούλος *Ahmed*, αρχιθυρωρός της υψηλής αυλής.

F. 275A, a.e. 797, l. 2

Η αναφορά του ταπεινού ευχέτη προς την υψηλής περιωπής πύλη του κράτους είναι η εξής:

Ο αίτιος του εγγράφου *Mahmud Aga*, απόγονος σπαχήδων, μακάρι να αυξηθεί η δόξα του, εντεταλμένος για την εισπραξη του κεφαλικού φόρου των απίστων της νήσου Κύπρου για το έτος 1058² δήλωσε στο διβάνι της Κύπρου παρουσία όλων των αρμοδίων του διβανιού.

«Όταν έφθασα στο προαναφερόμενο νησί και ως δημόσιος υπάλληλος επιλήφθηκα των καθηκόντων μου, μόλις έγινε φανερό ότι δεν θα μπορούσα να φέρω σε πέρας το έργο μου, υπέβαλα αναφορά και εξέθεσα την κατάσταση σύμφωνα με τα γεγονότα. Επειδή έφθασε η ανάλογη ένδοξη υψηλή διαταγή, συμμορφούμενος προς αυτήν, άρχισα το έργο και, παρά τις 10000 εστίες που υπήρχαν με χιλίες δυσκολίες και κόπους εισέπραξα από 15052 εστίες. Αν και οι κάτοικοι του νησιού και οι φτωχοί ραγιάδες δύο φορές δεν μάζεψαν την συγκομιδή τους, όπως σκόπευαν, με την άδεια και τη συγκατάθεση [της διαταγής] εδώ και ενάμιση χρόνο εισέπραξα τόσα. Απαιτώ από όλους τους κατοίκους του νησιού την αλήθεια και παρακαλώ να υποβληθεί έκθεση στην έδρα της πύλης της ευδαιμονίας».

Όταν είπε [τα παραπάνω], όλοι οι κάτοικοι του νησιού επικύρωσαν και επιβεβαίωσαν την έκθεση του προαναφερθέντα εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου. Αφού εξακριβώθηκε και διασαφηνίστηκε ότι σύμφωνα με την έκθεσή του έγιναν τα πράγματα, αυτή είναι η πρωταρχική αλήθεια. Σύμφωνα με τα γεγονότα υποβλήθηκε αναφορά στην έδρα της πύλης της ευτυχίας. Για τα περαιτέρω το δικαίωμα της διαταγής ανήκει στην πύλη της δικαιοσύνης.

Γράφτηκε στα τέλη του τιμημένου *Sevval* το χιλιοστό και εξηκοστό έτος³.

Ο δούλος *Hasan*, σημερινός *defterdar*⁴ της Κύπρου με τη μορφή του *ar-palik*⁵.

1. 17-25 Οκτωβρίου 1560.

2. 1648.

3. 17-25 Οκτωβρίου 1560.

4. *Defterdar* = οικονομικός ελεγκτής, λογιστής· ο οικονομικός έφορος επαρχίας.

5. *Arpalik*. Εδώ σημαίνει την έκταση γης, τα εισοδήματα της οποίας παραχωρήθηκαν αντί μισθού στον *defterdar* της Κύπρου.

ويعطى له كفايا

شده سدره مجده خوش اید ای کینه بود درج بهشت رف رف بیت الله سکرته نسو ابوالمنی اوز با جیره قری کوه بی جری بی جونا اول
 ابناء سیدان محمودا خیزه قدره دیوان فرسین جمله از باب دیوان حضور درین بر اعموم بود جیره قری کوه بی کوه سیدان اوز
 اوزره مباشرت ابد و کده انام خدمت مجال اولاد و غنی خاها و پنجه و قوجی اوز در عرض و عیال حال ابوب جونا در قری کوه
 وارد اولمغین امت لاله مباشرت اید و سنج ایچی موجود اولگا اولن بهشت خا دن عراز عت و منتف ایلیتی اولدن
 التي ایلی خابج و تحصیل اید و بزجی سنه دن بیجا وز درج جیره کوه سکن او کوب و بیاقوس ایچی قوجی سولین قدر کوه و کوه ای
 اوز در رخصت و مساجد ایلی بومرته تحصیل ایوم خیف الی بی جلا کاه جیره دن سوال اید و قوجی اوز در در کوه
 اونجی جا ایدرین دیر کوه جلا کاه جیره کوه رالی جیره و در قری کوه قورنی تصدیق و تحقیق ای کلین اولان خیف الی کوه
 اولاد و غنی خنج و مغز اولمغین اولاد خیف الی کوه علی و قوجی در دولت بر صره عرض دندی باقی زمان در کوه
 عزت و اواخر سوال انکم سنه سنین والف
 العدل الاعلی الی الله
 محمد علی قاسم

Pl. 3. Το έγγο. F. 275A, a. e. 797, l. 3

ABSTRACT

NOTES ON THE HISTORY OF CYPRUS (mid 17th c.)

by

Ioannis P. Theocharides

On the basis of three unpublished Ottoman documents we endeavour to add new information concerning the history of Cyprus in the middle of the 17th century. According to the content of those documents, the Christians of Cyprus at that period suffered from lack of drought and from the locusts, which within two years twice destroyed the crops. Additionally, they were permanently oppressed from heavy taxation.

In general we may observe that during the first half of the 17th c. the Christians of Cyprus were in a desperate condition, which was also a consequence of the devşirme. Thus they tried to react dynamically by continuous appeals for help to foreign Christian European Powers or by organising armed revolts.

University of Ioannina
Department of History

